

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ І ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

УДК 37.091.313:78

DOI: 10.32626/2309-9763.2019-27.283-288

Олена Аліксійчук
Olena Aliksiichuk

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО СПРИЙМАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ СЛУХАННЯ МУЗИКИ

THE FORMATION OF ARTISTIC AND IMAGINATIVE PERCEPTION OF JUNIOR PUPILS AT ART LESSON IN THE PROCESS OF LISTENING TO MUSIC

У статті висвітлюються організаційно-методичні особливості формування художньо-образного сприймання молодших школярів у процесі проведення слухання музики на уроках мистецтва. Розглянуто такі дефініції, як “музичне сприймання”, “сприймання музики”, “сприйняття”. Висвітлено педагогічні умови та методи активізації процесу формування художньо-образного сприймання учнів початкової школи.

Ключові слова: освітній процес, музичне сприймання, сприйняття музики, художньо-образне сприймання, урок мистецтва, активізація освітнього процесу, слухання музики, ігрові технології, творча самореалізація школярів.

Відповідно до завдань “Нової української школи” педагогам велику увагу необхідно приділяти формуванню естетичної культури підростаючого покоління та розвитку художніх здібностей молодших школярів. У концепції “Нова українська школа” сказано: “Відповідно до загальної мети освіти, місією початкової школи є різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування в неї загальнокультурних і морально-етичних цінностей, ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві” [4, с. 13].

Розвиток художніх здібностей школярів невіддільно пов'язаний із процесом образного мислення. Саме здатність образного мислення у людини є тим рушієм, що створює такий унікальний феномен як мистецтво.

Для загально-естетичного розвитку особистості школяра потрібно навчити його сприймати художні образи мистецтва. А для цього процесу у дітей потрібно сформувати художньо-образне сприймання. Саме воно дасть змогу цілісно і повно сприймати систему світових художніх цінностей. Тому проблема формування художньо-образного сприймання творів мистецтва дітьми молодшого шкільного віку на сьогоднішній день залишається актуальною і потребує подальшого вивчення та дослідження.

Термін “сприймання” є досить багатограним і має велику кількість тлумачень у різних наукових сферах. Проблемі сприймання музики було присвячено дослідження таких науковців, як Б. Асаф'єва, Н. Ветлугіної, Л. Виготського, О. Дем'янчука, І. Зязюна, Д. Кабалевського,

О. Костюка, О. Леонтьєва, В. Медушевського, Є. Назайкінського, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, Б. Яворського, В. Шацької, О. Шевнюк, О. Щолокової та ін.

Спробуємо розглянути сутність поняття “сприймання”, висвітлюючи його саме музично-педагогічний аспект. Варто розрізнити поняття “сприймання” як розумову діяльність, процес мислення та “художнє сприймання” як процес комплексної психічної діяльності, розумово-почуттєвої активності особистості.

Є. Назайкінський указує на те, що необхідно розмежовувати поняття “музичне сприймання” як більш специфічне та “сприймання музики” як досить широке явище. Сприймання музики вчений трактує як процес і результат актуалізації психічних механізмів, у якому музика – специфічний об’єкт впливу на людину. Музичне сприймання він визначає як осягнення і осмислення тих значень, якими володіє музика як мистецтво, як особлива форма відображення дійсності, естетичний художній феномен, тощо [3, с. 34].

В. Остроменський підкреслює, що музичне сприймання – один із видів музичної діяльності, котрий об’єднує музичну творчість, музичне виконавство і сприймання музичних творів, які підпорядковані загальним, єдиним музичним закономірностям, обумовленим специфічною сутністю музики як різновиду мистецтва. Він вказує, що необхідно розмежовувати поняття сприймання (процес) і сприйняття (результат), оскільки “сприйняття” – це результат діяльності системи аналізаторів, що передбачає виділення з комплексу впливаючих ознак основних і найбільш суттєвих, з одночасним відволіканням від неістотних. Сприйняття робить можливим створення інтегральної картини на відміну від відчуттів, які відображають окремі якості реальності [5].

Є. Назайкінський розглядає структуру за принципом від зовнішніх умов музичної реальності – до внутрішнього змісту музичного сприймання. Він зазначає, що структура музичного сприймання складається з єдності наступних систем: системи детермінант; системи функцій; системи операцій; системи механізмів; системи властивостей, часової структури і побудови змісту музичного сприймання слухача [3].

На думку О. Ростовського, до структури музичного сприймання входять такі складові: процес сприймання, об’єкт сприймання, суб’єкт сприймання [6]. О. Рудницька виділяє три основні ступеня сприймання музики: перцептивне сприймання сенсорної інформації; аналіз виразно-смислового значення художньої мови; інтерпретація емоційно-образного змісту мистецького твору [7, с. 54].

Розглядаючи поетапність музичного сприймання, вчений-дослідник А. Сохор виділяє у ньому такі етапи: створення установки на сприймання; слухання як фізичний і фізіологічний процес; розуміння і переживання музики; інтерпретація і оцінка музики; післядія музики [8, с. 54].

Одним із важливих завдань на уроках мистецтва в початковій школі є формування художньо-образного сприймання учнів. Адже у дітей молодшого шкільного віку переважає конкретно-образне сприймання. Специфічною формою образу є художній образ, що є засобом відображення дійсності, втіленого в формі конкретного явища. Художній образ – результат мислення особистості, творчої уяви, естетичної культури, який має емоційну насиченість і викликає естетичні переживання.

Музичний образ за допомогою специфічних засобів узагальнено відтворює явища дійсності. У сфері музичного мистецтва цими засобами є система інтонацій та засоби музичної виразності що розміщені у чіткій логічній послідовності. На цій основі створюється цілісний виклад музичної тканини. Відбувається процес логічного об’єднання музичних символів, що в свою чергу стає об’єктом сприймання. Таким чином у особистості виникає музичний образ, як результат засвоєння твору мистецтва.

Важливим є принцип єдності раціонально-логічного та емоційно-образного в процесі сприймання музичного образу. Емоційно-образна і раціонально-логічна мисленнєві операції, мають спільну мету – процес пізнання дійсності. І саме музика як спеціальна

форма пізнання, впливаючи на людські почуття, здатна передавати образи оточуючого світу найбільш повно і багатогранно.

Висвітлені вище науково-теоретичні, психолого-педагогічні, музикознавчі підходи до проблеми сприймання є підґрунтям для музично-педагогічних досліджень, методичних пошуків у сфері формування художньо-образного сприймання школярів.

Метою статті є висвітлення організаційно-методичних особливостей формування художньо-образного сприймання молодших школярів в процесі проведення слухання музики на уроках мистецтва.

Перший етап сприймання творів музичного мистецтва відбувається на емоційному рівні. Учні очікують цікавих, виразних образів, які викликали б у них яскраві емоції. Процес слухання музики варто розпочинати зі вступної бесіди, спрямованої на формування музично-образного сприймання школярами твору мистецтва. В бесіді слід зазначити відомості про композитора, стиль, напрямок, жанр музичного твору. Якщо це народна музика, то потрібно визначити місце даного твору у календарно-обрядовому циклі, а також жанр, функції та обставини виконання народного твору. Вступна бесіда не повинна бути об'ємною (достатньо 3-4 хвилини). Для активізації уваги дітей можна наводити приклади з опорою на набутий життєвий та емоційний досвід.

Далі відбувається безпосереднє слухання музики, після чого вчитель задає питання учням щодо прослуханого твору. Педагогу потрібно заздалегідь підготувати комплекс запитань для учнів. У першу чергу, школярі можуть визначити характер музики: весела, бадьора, сумна, жалібна, бадьора, святкова, схвильована, жартівлива тощо. Оскільки в молодших школярів ще не сформований широкий словниковий запас, педагогу варто застосовувати таблиці слів-визначень, які допоможуть школярам вибрати відповідні слова для характеристики твору мистецтва. Слухання музики бажано супроводжувати творами образотворчого мистецтва, які б не програмували, а спрямовували дітей в опануванні сюжетної лінії твору мистецтва.

На наступному етапі проводиться повторне слухання музики. Цей етап можна визначити як усвідомлене сприймання музики. Перед початком повторного слухання необхідно задати дітям проблемне запитання. Після слухання твору учні повинні дати відповідь на це запитання. Наприклад, про дії, зміст, тематичну основу, ладо-тональний план, будову твору тощо. На даному етапі школярі сприймають художній образ, досить близький до авторського задуму, вони здатні зрозуміти його морально-естетичне значення.

У процесі обговорення варто давати дітям навідні запитання, завдяки чому учні зможуть активніше робити висновки. Наприклад: які емоції викликає теплий літній ранок – веселий, піднесений настрій; похмурий пейзаж пізньої осені – сумний, журливий настрій; почуття любові до мами, до рідної домівки – ніжність, мрійливість тощо. Можна застосовувати картки, які зображують емоції (сонечко, дощик, мімічні схеми, казкових героїв тощо).

Вагомим доповненням щодо збагачення художньо-образного змісту творів може бути використання візуального ряду. Наприклад: пори року; підбір народних костюмів різних регіонів України та світу; пейзажі природи різних країн тощо.

Для засвоєння понять “настрій” та “почуття” як приклад, можна обрати твори західно-української композиторки Богдани Фільц. Учнім потрібно розповісти про її фортепіанну творчість, зокрема про п'єси “Київського триптиха”. В бесіді необхідно зазначити, що означає слово “триптих” (твір тричастинної форми, насичений контрастними музичними образами). Головною темою даного твору є віддзеркалення краси української природи, любові до рідної землі, поваги до працьовитих людей тощо.

Перша мініатюра циклу створює образ древнього Києва, друга – відображає історико-героїчні сторінки київського літопису, у третій п'єсі композиторка відтворює величну мелодію храмових дзвонів України.

У процесі вступної бесіди необхідно спрямувати увагу учнів на емоційно-образне сприйняття музичного твору, на осмислення почуттів та емоційного настрою, на аналіз засобів музичної виразності, які створюють відповідний образ.

Завданням для учнів може бути описати в зошиті музичні враження на основі прослуханого музичного твору. Також для поглиблення та закріплення емоційно-образного змісту даного твору Богдани Фільц, дітям можна запропонувати підібрати поетичні рядки з шкільних підручників та додаткової літератури. Цікавими завданнями для учнів можуть бути: підібрати репродукцію, близьку за емоційно-образним змістом твору; створити власну назву до прослуханого твору; намалювати символ, що відображає образ музики тощо.

Досить активно учні молодших класів сприймають твори, які відображають національний колорит українських народних мелодій, картини рідної природи тощо. Як приклад, можна обрати твір українського композитора М. Колесси “Серед пастушків”. Музичні образи п'єси базуються на народних музично-поетичних мотивах. Мелодія ніжна, світла, лірична. Музична лінія твору наповнена картинками мальовничих українських краєвидів. П'єса викликає почуття піднесеності, ніжності, щирості, захоплення тощо.

П'єса українського композитора В. Барвінського “Обжинкова пісня” передає настрої спокійної картини українського побуту. Твір змальовує в уяві образ жінок-трудоарів, які повертаються після праці додому. В тематичну основу п'єси закладено ліричні мелодії народно-пісенного характеру. П'єса має хвилеподібний рух мелодії, характерний для української пісні, створює розмірений, врівноважений настрій.

Формування художньо-образного сприймання в учнів початкової школи відбувається поступово. Діти переважно адекватно сприймають запропоновані для слухання твори, але є певні труднощі на початковому етапі навчання. Основні труднощі полягають у визначенні настрою твору, засобів музичної виразності, у цілісному сприйнятті образності прослуханої музики тощо. Але в процесі поетапного опанування навичками образного сприймання музики вже учні третього класу здатні цілісно сприймати твір та здатні демонструвати досить високий рівень сформованості навичок художньо-образного сприймання музики. Вони можуть визначити форму твору, виконавців, охарактеризувати засоби музичної виразності, стилі, жанри, напрями музичного мистецтва тощо.

У процесі формування художньо-образного сприймання музики молодшими школярами варто застосовувати різноманітні інноваційні форми проведення уроків. Наприклад: урок-казка, урок-подорож, урок-екскурсія, урок-вікторина, урок-образ, урок-спектакль тощо. Кожен такий нестандартний урок повинен мати свою назву і будуватись за принципом єдиної драматургічної лінії. Зміст таких уроків передбачає інтегрований підхід до активізації емоційно-образних вражень, логічного осмислення матеріалу, творчих проявів дітей.

Сформованість художньо-образного сприйняття виявляється під час застосування різноманітних методів: порівняння, музичного моделювання, методу “музичних колекцій”, методу підбору підходящих визначень, ігрового методу, а також у творчо-виконавській діяльності учнів тощо. Велику роль в процесі формування художньо-образного сприймання музики молодшими школярами відіграє впровадження різноманітних дидактичних ігор.

Наприклад, педагог виконує музичну фразу (фрагмент знайомої пісні) на одному з дитячих музичних інструментів (за ширмою), щоб діти не бачили. Вони визначають, з якої пісні прозвучав уривок, на якому інструменті він був виконаний. Якщо хто-небудь може, то повторює почуту музичну фразу на інструменті, що стоїть на столі. Педагог коментує виконання дітей. Якщо треба, він може запросити “асистента”.

Цікавим буде для дітей завдання пізнавального характеру. Щотижня комусь із дітей пропонується вдома уважно слухати музичні радіо і телепередачі, а потім у класі розповісти про них, тобто виступити у ролі “музичного оглядача”. Звичайно, ці розповіді невеликі, але дитина вчиться чітко і достатньо виразно розповісти про музику. Педагог і діти дякують оглядачу.

Для визначення музичної форми (кількості частин) музичного твору можна застосувати таку гру. В руках у дітей невеликі літачки або пташки з паперу. Вчитель пропонує дітям прослухати один з програмних творів. Завдання: визначити форму, тобто кількість частин, і показати це за допомогою іграшкового літачка (чи пташки). З початком звучання іграшки в руках дітей “літають”, а з закінченням частини твору “сідають” на поверхню парти, з початком другої частини знову починають швидко кружляти, а з закінченням твору – знову “сідають”.

Дітям можна запропонувати прослухати уривки творів “Колискова” (народна пісня), “Аркан” (гуцульський танець), “Козацький марш”. Під час повторного слухання перед учнями ставиться завдання – відтворити рухами образи прослуханих творів. Під час звучання колискової діти можуть імітувати рухи заколисування дитини, під звуки гуцульського танцю учні можуть виконувати елементи танцювальних рухів, мелодія “Козацького маршу” спонукатиме учнів бадьоро крокувати в такт мелодії.

Таке завдання можна ускладнити. Заздалегідь підготувати різноманітні ілюстрації, укомплектувавши їх в конвертах і роздати кожному учневі. Діти повинні обрати відповідні ілюстрації до прослуханих творів.

У процесі формування художньо-образного сприймання неможливо оминати яскраві образи українських народних казок. Відомі композитори, взявши за основу народні казки, створювали музичні опери-шедеври для дітей. Наприклад: М. Лисенко “Пан Коцький”, “Коза-Дерева”, “Зима і Весна»; К. Стеценко “Івасик-Телесик”, “Лисичка, Котик і Півник»; В. Кирейко “Лісова пісня”, Д. Клебанов “Лелеченя” та ін. Сьогодні найпопулярнішими можна вважати сучасні дитячі опери І. Кириліної “Вовк-чарівник” та В. Степурко “Музична крамничка”.

Уривки цих творів можна використовувати для слухання на уроці. Дітям варто дати завдання обрати відповідні маски, наголівники, елементи костюмів, інвентар. Після цього учні можуть виконати гру-імітацію (відтворити рухами під музику образи головних героїв опери-казки).

Якщо діти виявлять бажання та ініціативу можна організувати проведення уроку-спектаклю. Але перед цим потрібно підготувати сценарій, роздати ролі дітям, виготовити декорації, костюми (або елементи костюмів), провести репетиційну роботу в позаурочний час.

Сприймання музики є складним процесом, який передбачає володіння базисом знань, стійкою увагою, розвиненою музичною пам'яттю, швидкою реакцією тощо. Ці якості у молодших школярів розвинені ще недостатньо.

Для формування художньо-образного сприймання найбільш сприятливим є молодший шкільний вік, оскільки діти цієї вікової групи характеризуються особливою емоційністю, щирістю, інтересом до пізнавальної та ігрової діяльності.

У процесі опанування школярами системою знань з музичного мистецтва в них поступово будуть формуватись не тільки навички художньо-образного сприймання музичних творів різних жанрів, а ще й музичний смак та емоційна культура.

Отже, формування художньо-образного сприймання є складовою пізнавальної діяльності, яка спрямована на засвоєння школярами змісту мистецьких явищ пов'язаних з опануванням творів мистецтва, та знаходженням асоціативних аналогій між образами мистецтв, життєвим та емоційним досвідом дитини.

Список використаних джерел

1. Єрьоміна О., Сердюк С. Формування естетичного сприйняття музики (з досвіду роботи) // Мистецтво та освіта. 2000. №4. С. 39-41.
2. Костюк А.Г. Сприймання мелодії: Мелодичні параметри процесу сприймання музики. Київ : Наукова думка, 1986. 192 с.
3. Назайкинський Е.В. О психологии музыкального восприятия. Москва : Музыка, 1972. 383 с.
4. Нова українська школа: поради для вчителя / за заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. С. 13.
5. Остроменський В.Д. Сприймання музики як педагогічна проблема. Київ : Муз. Україна, 1975. 199 с.

6. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання : Навч.-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 248 с.
7. Рудницька О.П. Педагогічні проблеми сприймання музики // Музичне сприймання як предмет комплексного дослідження: Зб. ст. / Уклад. А.Г. Костюк. Київ : Музична Україна, 1986. С. 70-84.
8. Сохор А.Н. Вопросы социологии и эстетики музыки: В 2 т. Москва, 1981. 296 с.

The article clears up organizing and methodical peculiarities of formation of artistic and imaginative perception of junior pupils at Art lessons in the process of listening to music.

We considered the definition "musical perception" as one of the kinds of musical activity which combines musical creativity, musical performance and perception of musical works which compel to the same general musical laws which are conditioned by specific essence of music as a variant of art. Perception is the result of activity of the system of analyzers that involves the separation of the main and the most essential characteristics from the complex of the influential ones and simultaneous distraction from not very important characteristics. Perception enables the creating of integral picture unlike the feelings that show only some qualities of reality.

We analyzed the structure of musical perception in the unity of its parts. They are the system of determinants, the system of functions, the system of operations, the system of mechanisms, the system of properties, time structure and the construction of the content of musical perception of the listener.

It is mentioned that specific form of the image is the artistic image that is the means of reflection of reality embodied in the form of definite phenomenon.

It is concretized that musical image generally shows the phenomena of the reality with the help of specific means. In the sphere of musical art these means are the system of intonations and the means of musical expression that stand in distinct logical succession.

We showed pedagogical conditions and methods of activation of the process of formation of artistic and imaginative perception of junior pupils at Art lessons.

Key words: *educational process, musical perception, the perception of music, artistic and imaginative perception, Art lessons, activation of the educational process, listening to music, game technologies, creative self-actualization of schoolchildren.*

УДК 37.035. 6

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–27.288-295

Тетяна Борисова
Tetiana Borysova

ХУДОЖНЬО-ІНТЕГРАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

ART-INTEGRATIVE TECHNOLOGIES OF JUNIOR PUPILS' PATRIOTIC EDUCATION AT ART LESSONS

Стаття присвячена віднайденню шляхів оптимізації процесу патріотичного виховання молодших школярів. Науковому осмисленню піддаються питання сутності і змісту патріотичного виховання як педагогічного феномену. Окреслюються механізми поєднання акторської, музично-виконавської, образотворчої діяльності, а також кінематографічних засобів у процесі ознайомлення школярів із народними святами, обрядами, що уможливило цілісне формування уявлень про багатство вітчизняної мистецько-культурної спадщини, стимулює розвиток патріотичних відчуттів і оптимізує процес патріотичного виховання молодших школярів загалом.

Ключові слова: *патріотичне виховання, молодші школярі, уроки мистецтва, народна культура, народна обрядовість, інтегративні художньо-педагогічні технології.*